Кваша Тетяна Костянтинівна,
науковий співробітник відділу публічних фінансів;
ДУ "Інститут економіки і прогнозування НАН України"

ГЛОБАЛЬНІ ШОКИ ТА ФІСКАЛЬНИЙ ПРОСТІР

У 2022 році ОЕСР визнав три системні потрясіння – *COVID-19 та існуючий ризик* нової світової пандемії, зміна клімату та військові конфлікти, зокрема агресивна війна Росії проти України – переважаючими силами, які формували, а дві останніх продовжують формувати сьогоднішні кризи, що впливають на весь світ, а також формують загрози глобальним перспективам [1].

На початку 2025 року Всесвітній економічний форум визначив три основні глобальні кризи – збройний конфлікт, екстремальні погодні явища, пов'язані із зміною клімату, геоекономічне протистояння (санкції, тарифи, інвестиції). Протягом 2025 року добавився ще один ризик – економічна та політична невизначеність.

У світі, що характеризується економічною нестабільністю, глобальними зрушеннями сил та напруженістю, розуміння глобальних криз стає важливим для державного планування та врахування їхніх наслідків у бюджетних планах країни, довгострокових прогнозах тощо.

COVID-19 – найсерйозніша глобальна пандемія з часів іспанського грипу 1918/1919 років, і вона загрожувала мільйонам життів. Щоб боротися з пандемією та обмежити її смертність, уряди всього світу вживали рішучих заходів – часткові та повні локдауни, економічні наслідки яких були драматичними: зростання безробіття та державного боргу і зниження ВВП. Пандемія COVID-19 зменшила податкові надходження через зниження прибутків бізнесу та доходів фізичних осіб.

Щоб пом'якшити економічні потрясіння уряди оголошували про фіскальні стимули, що фінансувалися за рахунок державного боргу. Станом на кінець 2020 року загальний обсяг оголошених фіскальних витрат становив понад 10% ВВП у таких країнах, як США, Японія, Німеччина, Австралія та Сінгапур. Однак подібні заходи були нездійсненними у значній частині країн, що розвиваються. Такі країни спочатку мали обмежений фіскальний простір, який потім зазнав краху внаслідок глобального впливу COVID-19 на ціни на сировинні товари, туризм, грошові перекази та потоки капіталу [2].

Шок COVID та аномальна динаміка COVID значною мірою зникли до кінця 2022 року. Макродинаміка повернулася до норми, а структурні зрушення – перерозподіл зайнятості та споживання, спричинені пандемією, мали обмежений вплив на основні ключові показники, за виключенням зростання державного боргу, що є найбільшою фіскальною спадщиною COVID. Ця спадщина посилює існуючі ризики та обтяжує економічний та соціальний прогрес у країнах, що розвиваються.

Збройні конфлікти викликають зниження зростання ВВП, призводять до втрат життів та руйнування ресурсів, які могли б бути використані у виробництві та відновленні [3], і мають далекосяжні наслідки для тих, хто виживає, впливаючи на багато поколінь, які втрачають роки навчання та залишають психологічні травми. Військові витрати, підвищені процентні платежі та нижчі темпи зростання підтримують високий рівень державного боргу та його зростання.

Збройний конфлікт породжує страх перед майбутнім і руйнує стимули для інвестування в людський та фізичний капітал. Навіть ризик насильства або його очікування може спричинити економічну невизначеність, яка пригнічує економіку [4], знижує ціни на активи [5], заощадження та інвестиції.

Наслідки війни в Україні, крім того, включають:

– втрату частини території;

– міграцію населення та скорочення робочої сили;

– зменшення доходів громадян та їхньої купівельної спроможності;

– скорочення обсягів зовнішньої торгівлі;

– руйнацію інфраструктури та нестабільність роботи енергетичної системи;

– зростання інфляції тощо.

Все це викликає зниження надходжень до державного бюджету від податку на прибуток, ПДВ, податку на доходи фізичних осіб, збільшення витрат на закупівлю зброї, відновлення пошкодженої інфраструктури, підтримку найбільш незахищених верств населення, і загалом – до зростання державного боргу.

Військові витрати у довгостроковій перспективі посиляться постійними витратами, пов'язаними з пом'якшенням наслідків зміни клімату та адаптацією до нього, а також старінням населення, що також сприятиме росту державного боргу.

Зміна клімату викликає екстремальні погодні явища, втрату біорізноманіття та руйнування екосистем, критичні зміни в системах Землі та дефіцит природних ресурсів, що впливає на всі сектори економіки – на сферу охорони здоров'я, енергетичний сектор, водні ресурси, транспорт, а також бізнес і промисловість. Наприклад, наслідки для енергетичного сектору включають перебої в електро- та газопостачанні, перебої у виробництві ядерної та гідроелектроенергії, для екологічної сфери – збільшення викидів парникових газів і т.д.

Наслідки зміни клімату – це зменшення темпів зростання ВВП та обсягів виробництва, продуктивності праці, зміни або перебої у зовнішній торгівлі, фізичні пошкодження державних та приватних активів, руйнація критичної інфраструктури, приватних та публічних будівель, зростання цін, збільшення вартості запозичень, що може погіршити суверенні кредитні рейтинги, тим самим обмежуючи доступ до фінансування.

Загалом це призводить до скорочення надходжень від податку на прибуток, акцизного податку та податку на додану вартість, обсягів митних зборів, збільшення бюджетних витрат з обслуговування державного боргу та державних закупівель імпортних товарів та послуг, на відновлення об'єктів критичної інфраструктури, ремонт і реконструкцію урядових будівель та державних активів, надання державної допомоги населенню і до зростання державного боргу.

Геоекономічне протистояння, посилене у 2025 році різким підвищенням імпортних тарифів та зростанням невизначеності в торгівлі та політиці, може посилити фіскальні ризики, сповільнюючи економічне зростання, насамперед через їхній негативний вплив на інвестиції.

Невизначеність можуть спонукати підприємства бути обережними щодо інвестицій та найму. Населення може легко відкласти рішення щодо купівлі товарів тривалого користування, таких як житло, автомобілі та меблі. Інвестори хочуть отримати компенсацію за вищий ризик, і оскільки більша невизначеність призводить до вищих премій за ризик, це підвищує вартість позик. Враховуючи, що запобіжні заощадження впливають на сторону попиту, а небажання комерційних та фінансових фірм ризикувати впливає на сторону пропозиції економіки, податкові надходження, ймовірно, постраждають разом з економічною невизначеністю. Невизначеність також збільшує ймовірність дефолту. Геополітичний протистояння і невизначеність економічної політики негативно впливають і на показники експорту шляхом зниження рівня споживання та інвестицій і створення потенційної необхідності реорганізації ланцюгів постачання [6].

Нові аналізи показують, що значне зростання геоекономічної невизначеності, що відображає різкі зміни в торговельній політиці, інвестиціях, ланцюгах постачання, фінансах та технологічних потоках, пов'язане зі збільшенням державного боргу приблизно на 4,5 % ВВП у середньостроковій перспективі [7].

Висновки. Фіскальний простір визначається МВФ як «ступінь, до якої уряд може генерувати та розподіляти ресурси для певної мети без шкоди для ліквідності чи довгострокової стійкості державного боргу». Для забезпечення відновлення економіки України необхідні достатні фінансові ресурси, які мають бути розумно й ефективно розподілені у рамках відповідного фіскального простору.

Відношення обсягу боргу до ВВП є одним з найпоширеніших показників фіскального простору, що використовується у відповідній літературі [8]. Тому зростання державного боргу внаслідок дії всіх розглянутих глобальних ризиків є серйозною причиною зниження фіскального простору.

Для його відновлення необхідним є впровадження реформ із підвищення податкових надходжень та оптимізації витрат державного бюджету та наявних ресурсів, зокрема стимулювання зростання та створення робочих місць, що

базуються на приватному секторі, покращення управління боргом, використовувати інструменти державно-приватного партнерства, державних закупівель, ризикового фінансування через страхування, випуск облігацій або забезпечення доступу до глобальних фондів адаптації, стимулювання інвестицій у розроблення нових технологій із зменшення забруднення навколишнього середовища та тощо. Багатостороння співпраця залишається важливою для подолання глобальних викликів.

Список використаних джерел

1. STATES OF FRAGILITY 2022. OECD Publishing, Paris. 2022. DOI: https://doi.org/10.1787/c7fedf5e-en.

2. Horrible trade-offs in a pandemic: Poverty, fiscal space, policy, and welfare. World Development. 2022, Volume 153. 105819. DOI: https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105819.

3. Hannes Mueller, Christopher Rauh, Benjamin Seimon, Raphael Espinoza. The Urgency of Conflict Prevention – A Macroeconomic Perspective. IMF Working Paper, Institute for Capacity Development, 2024. WP/24/256.

4. García-Uribe Sandra, Hannes Mueller, Carlos Sanz, Economic Uncertainty and Di – visive Politics: Evidence from the dos Espan˜as, The Journal of Economic History, 2024. Vol. 84 (1), pp. 40–73.

5. Tapsoba Augustin, The cost of fear: Impact of violence risk on child health during conflict, Journal of Development Economics, 2023. Voil. 160, 102975.

6. Constantinescu Cristina, Aaditya Mattoo, Michele Ruta. Policy Uncertainty, Trade and Global Value Chains: Some Facts, Many Que. 2020.

7. Fiscal Monitor: Fiscal Policy Under Uncertainty. IMF. 2025.

8. Romer CD, Romer DH. Fiscal space and the aftermath of fnancial crises: How it matters and why. Brookings Papers on Economic Activity, 2019, pp 239–313.